

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ MÜSTƏQİL İŞLƏNƏN İNTERFİKSLƏR

Şəkilçiləşmə dövrünün ilkin mərhələsində interfikslər köklərin daxili elementi kimi işləndiyi halda sonrakı prosesdə müstəqil olaraq həm əlaqələndiricilik və həm də derivativlik funksiyası daşımışdır. İnterfikslər özlərinin funksional xarakterinə görə tam şəkilçi kimi formalaşmadığından sözün sonunda yox, daxilində işlənmişdir. Bununla da interfikslərin funksionallığı genişlənmiş və xüsusilə sözyaratma prosesində aktivləşməyə başlamışdır. İnterfikslərin müstəqil işlənmə xarakteri artıq dillərdə şəkilçiləşmə prosesinin başlanğıcı kimi səciyyəvi əlamətlərə malik olmuşdur. Dillərdə şəkilçiləşmə prosesinin başlanğıcı kimi interfikslərin mövcudluğu hələ universal hadisələrin davam etməsinin göstəricisi kimi təsəvvür yaradır. Universallıq təkcə bir dilin əlaməti olmayıb başqa dillərin struktur tərkibində vacib və zəruri keyfiyyətə malik olmuşdur. Bu mənada interfikslər analitik-flektiv dillərin qrammatik-derivativ əlamətləri kimi ingilis dili üçün səciyyəvi olmayıb, Azərbaycan dilində müvafiq ifadə vasitələrinə malikdir. Hər iki dilə məxsus interfikslərin təhlili onların arasında universallıqla bağlı analogi oxşarlığın mövcud olduğunu göstərir. İngilis dilində interfikslər şəkilçilərə xas olan səciyyəvi əlamətləri özündə əhatə etdiyi kimi, birləşdiricilik və derivativlik funksiyasını bildirmək üçün köməkçi sözlərin də iştirakı müşahidə edilir. Bunların başlıca xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1) *mürəkkəbtərkibli sözlərin arasında əlaqəyaradıcılıqla derivativ xassəli elementlərin işlədilməsi*

Dildə interfikslərin mövcudluğu, artıq sözyaratma prosesinə aid hadisələrin canlanması ilkin analitik mərhələnin məhsulu kimi özünü göstərir. Bu mərhələdə söz üstəgəl söz tipli analitik modellərin formalaşmasına yaranan tələbat daha sonra sözlər arasında əlaqəyaradıcı elementlərin baş verməsinə şərait yaratmışdır. Bu da yeni informasiyaların yeni modellərlə ifadəsi üçün optimal bir üsulun meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. İngilis dilinə dair mənbələrdə bu dildə işlənən interfikslərin məhdud olduğu göstərilir. Lakin dil faktlarının araşdırılması ilə belə nəticəyə gəlmək olur ki, ingilis dilində həmin tipli sözyaratma vasitələri məhdud deyil və gündən-günə artan, inkişaf edən, zənginləşən informasiya mənbələri bu dildə interfiks səciyyəli derivativ vasitələrin artmasına və çoxalmasına əlverişli imkan yaradır. İnterfikslərin işlədilməsi birinci növbədə sözlər-arası əlaqənin qrammatik bağlılığını təmin etməkdən ibarət olmuşsa, mürəkkəbtərkiibli həmin dil vahidlərinin özləri prinsipə analitik üsulla formalaşmış mürəkkəb sözlərin tərkibinə daxil olmuşdur. Analitik-flektiv dillərin struktur təbiətinə əsas olan mürəkkəbtərkiibli sözlər həmin tipli dillərdə daha çox inkişaf etməyə başlamışdır. Məsələn, analitik-flektiv tipli rus dilində əlaqəyaradıcı daxili sait elementinin iştirakı ilə bir çox yeni sözlər formalaşır. Bu üsul birbaşa dilin analitik-flektiv quruluşu təbiətindən irəli gələn perspektivlərlə bağlıdır, hərçənd rus dilində həmin tipli sözlərin formalaşmasının başlıca səbəbi bu dildəki sintetikliyin təsiri ilə də izah edilir. Rus dilindəki sintetiklik isə heç də digər analitik-flektiv dillərdəkindən o qədər də artıq deyildir. Analitiklik-flektivlik rus dilinin əsas əlamətindən ibarətdir. Rus dilində, məsələn, *o* interfiks elementinin iştirakı ilə aşağıdakı kimi sözlər formalaşmışdır: железнодорожный (dəmir yoluna aid olan), дераведодолбитель (ağacdoğrayan), миролюбивый (sülhsevər), трудолюбивый (əməksevər, zəhmətkeş), дымоход (tüstüçıxan, baca), головоломка (başıandıran) və s.

A.A.Reformatski yazır ki, interfiks termini dilçiliyə A.M.Suxotin tərəfindən gətirilmiş və dilçilikdə əlaqəyaradıcı və derivativlikyaradıcı vasitə kimi işlədilməyə başlamışdır. N.S.Trubetskoy da interfiks adlandırılan elementləri əlaqəyaradıcı morfemlər adlandırmışdır. A.A.Reformatski interfiks tipli əlaqəyaradıcı elementləri bağlayıcı morfemlər adlandırmışdır. İnterfiks termini analitik-flektiv tipli dillərdə daxili əlaqəyaradıcı elementlər vasitəsilə sözyaratma prosesinə dair tədqiqatlarda da həmin mənada işlədilmişdir. İnterfiksələr əsas etibarlı ilə termin yaradıcılığı prosesində iştirak etdiyi üçün daxili populyarlıq qazanmışdır. Belə ki, interfikslərin iştirakı ilə formalaşmış aşağıdakı kimi terminlər müxtəlif dillərə yayılaraq beynəlxalq səviyyəli dil vahidləri kimi işlədilməkdədir: avtobiografiya, avtogenез, aqrətexnika, antropogenез, aeromexanika, qalvanometr, heliometr, multimedia, kontramarka və s.

İngilis dili analitik-flektiv quruluşlu olduğu üçün bu dildə interfikslərin birləşdiricilik-bitişdiricilik xarakterinə görə özünəməxsus mürəkkəbtərkibli sözlər formalaşmışdır. İngilis dilində mürəkkəbtərkibli sözlərin formalaşması prosesində ayrı-ayrı sait elementlərin interfiks kimi işlənməsini müşahidə etmək olur. Bunlara dair aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar:

A interfiksi ilə: pentahedral (beşüzlü); pentathion (beş növ idman oyunundan ibarət yarış); pentometr (beşbölgülü); pentagonal (beşbucaqlı); tenacious (canıbərk).

O interfiksi ilə: antropold (adamabənzər); evaporater (buxarlandırıcı); unsociable (adamayovuşmaz); generosity (əliaçıqlıq).

İ prefiksi ilə: sosiabile (adamayovuşmaz), unsosiability; unsosiable (adamdan qaçan), judicious (ağlabatan); headthiness (canıbərklik), pitiful, pitiable (boynubükük), grediness (görməmişlik).

U prefiksi ilə: untouched (başibütöv), covoured (boyalı, rəngli), unsaturated (doymamış).

E prefiksi ilə: blameless (alınacıq), spineless (damarıboş), roundedness (dəyirmilik), blameless (alınacıq) və s.

2) *mürəkkəbtərkibli sözlərin arasında əlaqəyaradıcılıqla derivativ xassəli köməkçi sözlərin işlədilməsi*

İngilis dilində informasiya intensivliyinin daimi aktivləşməsinin nəticəsi olaraq mürəkkəbtərkibli sözlər arasında köməkçi söz tipli elementlərin işlədilməsi üsulu da formalaşmışdır. İngilis dilində daxili əlaqəyaradıcı elementlərin iştirakı ilə formalaşan dil vasitələrinin mürəkkəb söz olub-olmaması müəyyən mübahisələrlə qarşılaşsa da, mütəxəssislərin ümumi rəyi bundan ibarətdir ki, həmin dil vahidləri prinsipcə mürəkkəb sözlərin yaradılması qaydalarına zidd deyildir. Ona görə aparılan təhlillərin nəticəsi kimi daxili sözyaratma vasitələrinin iştirakı ilə formalaşmış dil vahidlərini mürəkkəb sözlərin tərkib hissəsi hesab etmək mümkünsüz sayılmamalıdır. Həmin tipli mürəkkəb tərkibə malik olan dil vahidlərinə dair verilən nümunələr onların mürəkkəb söz kimi qəbul olunmasını təqdir edir: *endofterm* [ekamiations] (semestrin sonunda imtahan); *English-by-radio* [lessons] (radio ilə ingilis dili dərsləri); *an air-to-air* (hava-hava raket); *a never - do-well* (bacarıqsızlıq).

İngilis dilindəki bu tipli formalar mürəkkəbtərkibli vahidlər adlandırılır və onlara dair aşağıdakı kimi nümunələr də verilir: *right-to-die-baws* (edam hüququ qanunları), *ready to run* (işə başlamağa hazır), *surface-to-air-missile* (zenit raket). İngilis dilində informativliyin intensivləşməsi və aktivləşməsi bu üsulla sözyaratma potensialının zənginləşməsinə mühüm təsir göstərir.

**INTERFIXES DEVELOPED INDEPENDENTLY
IN AZERBAIJANI
AND ENGLISH LANGUAGES**

Summary

The occurrence of interfixes was due to the requirements of the tendencies of languages to form. Although the scientific literature suggests that interfixes belong to analytical-inflectional languages, the same elements included in the word can be found in agglutinative languages, including Azerbaijani. The existence of interfixes in typologically different languages shows that these elements are signs of the existence of interlinguistic universality due to their functionality. At the stage of development of the tendency to form in the language, there is a need to change the word at the beginning and end of the word, as well as changes in the word. The changes that have taken place in response to this need have been both grammatical and derivative. In analytic-inflected languages, these internal changes have been temporary in agglutinative languages, including Azerbaijani, while becoming a permanent process. However, as a result of the intensification of informational activity, there are opportunities for the emergence of interfaces in the Azerbaijani language.